

СИСТЕМА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ КОМБАТАНТАМИ

Мельничук А.І.,

*аспірант кафедри кримінального права
та кримінології, факультету № 1*

Донецького державного університету внутрішніх справ

ORCID: 0009-0005-2378-8173

e-mail: smmelnichuk@gmail.com

Мельничук А.І. Система кримінальних правопорушень, вчинених комбатантами.

Стаття присвячена питанням, що стосуються формування системи кримінальних правопорушень, вчинених комбатантами, з огляду на те, що останні асоціюються з значним обсягом суспільно небезпечних діянь – злочинів, які виступають матеріальною підставою кримінальної відповідальності комбатантів.

З метою одержання обґрунтованих висновків, у роботі використано філософські, загальнонаукові концептуальні підходи, а також характерні для сучасної юридичної науки, зокрема й науки кримінального права, підходи і методи, відповідно до окресленої проблеми. Аналіз джерел нормативного та наукового характеру дав змогу з'ясувати відсутність легалізованого поняття системи кримінальних правопорушень, вчинених комбатантами, її не сформованість як у вітчизняному законодавстві так і в міжнародному гуманітарному праві.

В роботі звертається увага на те, що побудувати систему кримінальних правопорушень, вчинених комбатантами, потенційно можна на основі класифікації, яка виступає в ролі інструмента.

В ході дослідження встановлено, що законодавець безпосередньо використовує загальний для всіх кримінальних правопорушень критерій «вид і міра покарання» та опосередковано «за об'єктом кримінального правопорушення», «за способом здійснення кримінального правопорушення», «за нормативною регламентацією кримінальних правопорушень», «за суб'єктивною стороною кримінального правопорушення» Ці критерії опосередковують конструктивну множину діянь, які кваліфікуються в тому числі й як воєнні злочини але практично відображають теоретичну конструкцію системи, в якій система кримінальних правопорушень комбатантів виступає підсистемою.

Наголошується на тому, що структура воєнних злочинів, як їх розуміє Міжнародний Кримінальний Суд, відрізняється від аналогічної структури з точки зору українського законодавства. Ним використовується структура, що включає: матеріальний елемент, ментальний елемент та контекстуальний елемент.

Встановлено, що системоутворюючим елементом у побудові системи кримінальних правопорушень, вчинених комбатантами, виступає контекстуальний елемент, оскільки він зумовлює специфіку складу злочину. Виокремлено основні ознаки системи кримінальних правопорушень, вчинених комбатантами, сформульовано поняття.

Ключові слова: кримінальні правопорушення, комбатанти, склад кримінального правопорушення, воєнні злочини, матеріальний елемент, ментальний елемент, контекстуальний елемент, міжнародне гуманітарне право, територіально-темпоральний зв'язок.

Melnychuk A.I. The system of criminal offenses committed by the combatants.

The article is devoted to issues related to the formation of a system of criminal offenses committed by combatants, given that the latter are associated with a significant amount of socially dangerous acts - crimes that serve as the material basis for the criminal liability of combatants.

In order to obtain substantiated conclusions, the work uses philosophical, general scientific conceptual approaches, as well as approaches and methods characteristic of modern legal science, in particular

the science of criminal law, in accordance with the outlined problem. The analysis of normative and scientific sources made it possible to clarify the absence of a legalized concept of a system of criminal offenses committed by combatants, its lack of formation both in domestic legislation and in international humanitarian law.

The work draws attention to the fact that it is potentially possible to build a system of criminal offenses committed by combatants on the basis of a classification that acts as a tool.

The study found that the legislator directly uses the criterion “type and measure of punishment” common to all criminal offenses and indirectly “by the object of the criminal offense”, “by the method of committing the criminal offense”, “by the normative regulation of criminal offenses”, “by the subjective side of the criminal offense”. These criteria mediate a constructive set of acts that are qualified, among others, as war crimes, but practically reflect the theoretical construction of the system in which the system of criminal offenses of combatants acts as a subsystem.

It is emphasized that the structure of war crimes, as understood by the International Criminal Court, differs from the similar structure from the point of view of Ukrainian legislation. It uses a structure that includes: a material element, a mental element and a contextual element.

It has been established that the contextual element is a system-forming element in the construction of the system of criminal offenses committed by combatants, since it determines the specifics of the composition of the crime. The main features of the system of criminal offenses committed by combatants are identified, and the concept is formulated.

Key words: criminal offenses, combatants, composition of a criminal offense, war crimes, material element, mental element, contextual element, international humanitarian law, territorial-temporal connection.

Постановка проблеми. В теорії та практиці кримінального права питанням формування системи кримінальних правопорушень, вчинених комбатантами, виявлення її особливостей не достатньо приділяється увага незважаючи на їх актуальність в реаліях сьогодення.

Відсутність напрацювань у цій сфері обумовлює виявлення особливостей системи таких кримінальних правопорушень, формулювання її визначення та іншого, з огляду на потребу розуміння співвідношення таких злочинів з передбаченими в кримінальному законодавстві України та міжнародному гуманітарному праві як підстави кримінальної відповідальності комбатантів, що сприятиме адекватному їх тлумаченню та кваліфікації. Адже такі кримінальні правопорушення охоплюють собою достатньо значний спектр суспільно небезпечних діянь – злочинів, які виступають матеріальною підставою кримінальної відповідальності.

Мета дослідження полягає у виявленні критеріїв побудови, особливостей системи кримінальних правопорушень, вчинених комбатантами, визначення її поняття.

Стан опрацювання проблематики. Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить про незначний інтерес з боку наукової спільноти до обраної тематики. У юридичній літературі звертається увага на: 1) систему злочинів у сфері господарської діяльності (Волинець Р., 2017; Нікітенко Л.О., 2018); 2) систему злочинів проти безпеки держави (Чорний Р.Л., 2013); 3) систему покарань у кримінальному праві та законодавстві України (Рябчинська О.П., 2014; Басалюк Н.В., 2023) та інші. Однак система кримінальних правопорушень, вчинених комбатантами, і досі не сформована, не виявлено критеріїв її побудови, ознак, відсутнє її поняття, що обумовлює науковий пошук.

Виклад основного матеріалу. Згідно з положеннями ч. 1 ст. 2 Кримінального кодексу України [1] підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого чинним законодавством.

А як зазначає І.М. Дудник, будь-яку сукупність взаємодіючих предметів можна ідентифікувати як системне утворення, тобто систему [2, с. 9].

Зважаючи на зазначене поняття «система» може охоплювати всі об'єкти навколишнього світу в тому числі й кримінальні правопорушення комбатантів, що пов'язані між собою та утворюють єдину систему, яка базується на сукупності ознак, які об'єднують нормативно-передбачені елементи суспільно небезпечних винних діянь (дій або бездіяльності) у взаємопов'язані класифікаційні групи.

Слід зауважити, що термін система використовується в характеристиці різних явищ. У вітчизняній кримінально-правовій науці значна увага приділена системі покарань, кримінального права, системі злочинів у сфері господарської діяльності, правосуддя та іншого.

Так, Н.В. Басюк систему покарань визначає як конструктивну множину видів покарань, яка є втіленням нормативної реакції законодавця на різні прояви кримінально-протиправної поведінки; це, перш за все, теоретична конструкція, разом з тим, аналіз системи покарань шляхом розкриття її внутрішньої структури як сукупності взаємопов'язаних і взаємодіючих елементів [3, с. 63].

Система кримінального права трактується авторами як певний порядок розміщення законодавчих норм у Кримінальному кодексі України, оскільки система – це ціле, що складається з певних частин. Відповідно її структурними елементами є Загальна й Особлива частини кримінального права, які органічно пов'язані між собою та взаємообумовлені і перебувають у нерозривній єдності [4, с. 13-14].

Як зазначає Р. Волинець, система злочинів у сфері господарської діяльності базується на виділенні того чи іншого видового об'єкта та обґрунтованості віднесення конкретного посягання до того чи іншого виду злочинів [5, с. 185].

І така позиція простежується в багатьох працях. Водночас у вітчизняній теорії кримінального права не сформована система кримінальних правопорушень, вчинених комбатантами.

Слід зауважити, що термін «система» широко вживаний як у науковій літературі, так і в повсякденному житті.

В довідкових джерелах «система» трактується як порядок, зумовлений правильним, плано-мірним розташуванням та взаємним зв'язком частин чого-небудь; продуманий план; заведений, прийнятий порядок; класифікація; форма організації, будова чого-небудь; сукупність яких-небудь елементів, одиниць, частин, об'єднаних за спільною ознакою, призначенням [6, с. 203].

Вважається, що термін «система» використовується у тих випадках, коли треба охарактеризувати об'єкт, який досліджується чи проєктується як дещо ціле, складне, про який неможливо одразу дістати просте уявлення. Під системою розуміють множину елементів, що знаходяться в певних співвідношеннях і зв'язках один з одним, взаємодіють між собою, утворюють певну цілісність, як ціле взаємодіють із навколишнім середовищем; сукупність елементів, яка має нові властивості, відсутні у кожного елемента [7, с. 16].

Водночас, слід зауважити, що формування системи відбувається за різними підходами і будь-яка система має характерні їй властивості, виявлення яких опосередковують її основні ознаки.

Так, О.П. Рябчинська вважає, що існують два підходи щодо визначення системи – описовий (описовий)... та конструктивний... За першим підходом система трактується як комплекс компонентів, що взаємодіють; сукупності елементів, що перебувають у певних відносинах між собою та із зовнішнім середовищем; множини взаємопов'язаних елементів, які відокремлені від середовища й взаємодіють із ним як єдине ціле. Відповідно, за другим – як комбінація елементів, що взаємодіють, організованих для досягнення однієї або декількох цілей; кінцевої множини функціональних елементів і відносин між ними, відокремленої із середовища відповідно до визначеної мети в межах певного часового проміжку; сукупності інтегрованих взаємопов'язаних елементів, що регулярно взаємодіють, створеної для досягнення певних цілей [8, с. 93–98].

На думку І.М. Дудник, важливою особливістю системи є її склад, тобто певний набір компонентів, частин, елементів. Від складу, внутрішньої суті частини залежить природа цілого, тобто власне системи. Таким чином, склад, набір компонентів системи є змістовною властивістю останньої [2, с. 10].

О.Г. Старіш виокремлює низку ознак, що характерні системам, зокрема: а) система – це сукупність елементів; б) всі елементи цієї множини взаємопов'язані, причому сила зв'язків за потужністю переважає зв'язки цих елементів з елементами, які не входять у цю систему; в) елементи множини за деякою ознакою (наприклад, функціональною) утворюють цілком визначену цілісність, в якій з'являються певні інтегральні властивості, які характерні для системи загалом, але не є властивими жодному з її окремих елементів; г) для реалізації функціональних властивостей системи необхідна інформаційна взаємодія елементів, а отже, наявність не лише каналів зв'язку, але й матеріальної наповненості їх сигналами; г) між системою і середовищем є зв'язок. Взаємозв'язок середовища та системи можна вважати однією з властивостей функціонування системи, зовнішньою характеристикою системи, яка значною мірою визначає її властивості, тобто внутрішні характеристики [9, с. 86-87].

Р.Л. Чорний формує систему злочинів, що вчиняються в сфері національної безпеки, елементи (тобто злочини) якої регламентуються різними розділами Особливої частини Кримінального кодексу України залежно від сфери суспільних відносин й має такий вигляд: 1) злочини в сфері

безпеки конституційного ладу; 2) злочини, що стосуються людського, екологічного, економічного і оборонного потенціалів України; 3) злочини в сфері порядку набуття, збереження, використання та розповсюдження інформації, що є державною таємницею, в тому числі конфіденційної інформації, що перебуває в володінні держави; 4) злочини в сфері безпеки здійснення державної влади, в тому числі діяльності політичних партій; 5) злочини в сфері зовнішнього суверенітету держави; 6) злочини в сфері порядку здійснення військового обов'язку; 7) злочини в сфері стабільності бюджетної системи України [10, с. 269]. На думку автора, досліджувана ним система злочинів має будуватися у кілька етапів, зокрема, слід встановити всі суспільні відносини у цій сфері, з'ясувати коло кримінально-правових норм, що охороняють ці відносини а вже відтак виходячи з їх конкретного змісту здійснювати групування.

З огляду на зазначене, в кримінально-правовій науці спостерігається як видове групування посягань на суспільні відносини, так і формування їх системи. Водночас, як видається, важливим аспектом є сама можливість віднесення суспільно небезпечних діянь, які є кримінальними правопорушеннями вчиненими комбатантами до відповідних груп, які в сукупності утворюють чітку цілісну систему.

При цьому слід зауважити, що побудувати систему кримінальних правопорушень, вчинених комбатантами, потенційно можна на основі класифікації, яка виступає в ролі інструмента для детального вивчення тих чи інших систем за рахунок виділення в них суттєвих для поставлених цілей дослідження сторін і аспектів. Адже в процесі класифікації сукупність об'єктів чи явищ групуються за природними чи штучними ознаками, які виступають підставою класифікації на класифікаційні ряди. І як зазначає К.О. Сорока, проводиться тільки тоді, коли є множина об'єктів і необхідно серед них встановити певний порядок, є операцією об'єднання множини об'єктів у певні групи за характерними ознаками – класифікаційними ознаками, які, на думку того, хто виконує класифікацію, є визначальними для даного класу об'єктів [11, с. 24].

В довідкових джерелах «класифікація» трактується як процес супідрядності понять (або об'єктів) у будь-якій діяльності людини чи галузі знань з метою встановлення зв'язків між цими поняттями (об'єктами) і орієнтування в різноманітті понять (об'єктів) [12]; у філософії – загальнонаукова методологічна процедура систематизації знання, розподіл об'єктів дослідження по класах (або групах), залежно від наперед визначених ознак; у біології – уніфікований підхід, для категоризації живих істот; в економіці – розподіл економічних об'єктів, суб'єктів, явищ, понять, назв за класами, групами, розрядами, за якого в одну групу потрапляють об'єкти, що мають певні загальні ознаки; у лінгвістиці – умовний поділ (або групування) сукупності об'єктів, предметів, явищ на групи за подібними або спорідненими ознаками [13]. Класифікацію злочинів за теорією кримінального права трактують як поділ злочинів на основі критеріїв на групи, категорії чи види.

Законодавець безпосередньо використовує загальний для всіх кримінальних правопорушень критерій «вид і міра покарання» та опосередковано такі критерії як «за способом здійснення кримінального правопорушення», «за нормативною регламентацією кримінальних правопорушень», «за суб'єктивною стороною кримінального правопорушення», «за об'єктом кримінального правопорушення». І можна припустити, що ці критерії опосередковують конструктивну множину діянь, які кваліфікуються в тому числі й як воєнні злочини але практично відображають теоретичну конструкцію системи в якій система кримінальних правопорушень комбатантів виступає підсистемою.

Хоча в кримінально-правовій науці вважається, що класифікація злочинів, передбачених особливою частиною Кримінального кодексу України, в основі якої лежить критерій «об'єкт злочину», є єдиною науково обґрунтованою. І така позиція підтверджується тим, що поняття об'єкта злочину є одним із центральних у вітчизняній науці кримінального права, оскільки це обов'язковий елемент складу злочину, його невід'ємна частина. Де склад злочину являє собою певну формулу, за якою відбувається кваліфікація, це законодавчо окреслена модель зафіксована в правових нормах опосередкована чотирьома обов'язковими елементами, зокрема: об'єкт, суб'єкт, об'єктивна сторона, суб'єктивна сторона.

Однак, тут слід зважати на те, що в літературі виокремлюються різні групи об'єктів злочину (родовий, видовий, інтегрований, безпосередній; загальний, родовий, безпосередній; загальний, видовий, родовий, безпосередній [14, с. 195]

Тож використання зазначеного вище того чи іншого критерію дає змогу лише поглибити знання про окремий вид злочину, а не сформувати повноцінну систему кримінальних правопорушень,

вчинених комбатантам. Адже класифікація кримінальних правопорушень, вчинених комбатантами, не є самостійним завданням у цій науковій роботі, а лише допоміжним інструментом.

При побудові системи кримінальних правопорушень, вчинених комбатантами, слід брати до уваги те, що «всі воєнні злочини характеризуються певною сукупністю ознак, які є притаманні кожному складу, зокрема і групі загалом» [15, с. 122–125], а положення Кримінального кодексу України щодо кримінальних правопорушень, вчинених комбатантами, є бланкетними й відсилають до міжнародного гуманітарного права, норми якого є важливими з огляду на те, що вони вказують на ознаки воєнних злочинів та забезпечують дію принципу *nullum crimen sine lege*.

Сама ж структура воєнних злочинів, як їх розуміє Міжнародний Кримінальний Суд, відрізняється від аналогічної структури з точки зору українського законодавства. Міжнародний Кримінальний Суд не оперує поняттями суб'єктивних (суб'єкт та суб'єктивна сторона) та об'єктивних (об'єкт та об'єктивна сторона) ознак злочину. Натомість, використовується структура, що включає: матеріальний елемент, ментальний елемент та контекстуальний елемент (контекстуальні обставини)» [16, с. 13].

На думку І.В. Гловюк та Г.К. Тетерятник, тільки ті злочини, які скоєні «в контексті» та «пов'язані» із збройним конфліктом (тобто, має існувати достатній територіально-темпоральний зв'язок між діянням та бойовими діями), можуть прирівнюватись до воєнних злочинів [17, с. 395].

В літературі виокремлюються класифікаційні групи кримінальних правопорушень, суб'єктом яких є комбатант за такими критеріями, зокрема: «за об'єктом посягань» (де під об'єктом посягань розуміються охоронювані міжнародним гуманітарним правом цінності) «за актом посягання на об'єкт» (де під актом посягань розуміються суспільно небезпечні діяння міжнародного характеру) [18, с. 53]. Ці критерії здатні сформувати структуру системи кримінальних правопорушень, вчинених комбатантами.

Висновки. З огляду на зазначене, система кримінальних правопорушень, вчинених комбатантами, має характеризуватися множинністю елементів, що розглядаються у нерозривній єдності. Щоб такі елементи об'єдналися в систему, необхідна наявність у них контекстуального, матеріального, ментального аспектів. При цьому системоутворюючим елементом, основою для побудови системи кримінальних правопорушень, вчинених комбатантами, виступає контекстуальний елемент, оскільки він зумовлює специфіку складу злочину.

Щодо матеріальної та ментальної ознаки, то вони співвідносяться з елементами загально-кримінальних злочинів і за характером є допоміжними.

До ознак системи кримінальних правопорушень, вчинених комбатантами, можна віднести, зокрема: цілісність, яка не зводить систему кримінальних правопорушень, вчинених комбатантами, до простого об'єднання її елементів і відображає взаємодію системи кримінальних правопорушень, вчинених комбатантами, із зовнішнім середовищем; є складовою системи кримінальних правопорушень; характеризується відносною самостійністю у системі кримінальних правопорушень; має структуру, елементами якої є види кримінальних правопорушень, вчинених комбатантами; ієрархічність у побудові; стійкість.

Тож під системою кримінальних правопорушень, вчинених комбатантами, розуміється цілісна, нормативно зафіксована сукупність проявів кримінально-протиправної поведінки, пов'язаної з *грубим порушенням законів та звичаїв війни*, що мають територіально-темпоральний зв'язок з бойовими діями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний кодекс України: Закон; Кодекс № 2341-III від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 04.01.2025).
2. Дудник І.М. Вступ до загальної теорії систем: навч. посібник. Полтава: Астрія, 2010. 129 с.
3. Басалюк Н.В. Система покарань у кримінальному праві та законодавстві України: дис... доктора філос. 081 – Право. Одеса, 2023. 233 с.
4. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник за заг. ред. проф. О.М. Литвинова. Харків, 2020. 428 с.
5. Волинець Р. Система злочинів у сфері господарської діяльності з урахуванням останніх змін кримінального законодавства. *Підприємництво, господарство і право*. № 11. 2017. С. 184–189.

6. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; [за ред. І.К. Білодіда]. К.: Наукова думка, 1970–1980. Том 9, 1978. С. 203.
7. Основи теорії систем і системного аналізу: навч. посібник / К.О. Сорока. ХНАМГ: 2004. 291 с.
8. Рябчинська О.П. Поняття системи покарань: методологічний вимір. *Держава та регіони*. Сер.: Право. 2014. № 2. С. 93–98. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dgr_2014_2_18 (дата звернення: 05.01.2025).
9. Старіш О.Г. Системологія: підручник. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. 232 с.
10. Чорний Р.Л. Система злочинів проти безпеки держави за Кримінальним кодексом України: *Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права*, 2013. Вип. 1. С. 261–272.
11. Основи теорії систем і системного аналізу: Навч. посібник / К.О. Сорока. ХНАМГ: 2004. 291 с.
12. Титаренко Л.Д. Теоретичні основи товарознавства. К., 2003.
13. Велика українська енциклопедія. Класифікація. URL: <https://vue.gov.ua/%D0%A%D0%B%D0%B0%D1%81%D0%B8%D1%84%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F>.
14. Дімітров М. Поняття об'єкта злочину передбаченого статтею 229 Кримінального кодексу України. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2014. № 6 (10). С. 194–198.
15. Репецький В.М., Лисик В.М. Поняття та ознаки воєнних злочинів. *Альманах міжнародного права*. 2009. № 1. С. 120–125.
16. Коваль Д.О., Авраменко Р.А. Воєнні злочини. Особливості розслідування міжнародних злочинів, скоєних в контексті збройного конфлікту на Донбасі. Київ: ГО Truth Hounds; Одеса: Фенікс, 2019. 36 с.
17. Гловюк І.В., Тетерятник Г.К. Контекстуальні елементи у провадженнях щодо воєнних злочинів: предмет доказування. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 6. 2022. С. 394–398.
18. Мельничук А.І. Класифікаційні групи кримінальних правопорушень, вчинених комбатантами. *Вісник ЛННІ ім. Е.О. Дідоренка*. 2023. Вип. 3 (103). С. 44–57.